

15. Главный комитет всесоюзной сельскохозяйственной выставки // Социалистическое земледелие. – 4 апреля 1941. №41(3549) С. 4. – Сайт “Старые газеты” – память пройденных дорог... – Режим доступа: www.oldgazette.ru/ssemle/04041941/index1.html
16. Российский государственный архив кинофотодокументов № 1258 – Режим доступа: rgakfd.altsoft.spb.ru/showObject.do?object=1804851259
17. Российский государственный архив кинофотодокументов № 16424 rgakfd.altsoft.spb.ru/showObject.do?object=1804851259
18. Chatterjee Choi. Soviet Heroines and Public Identity, 1930-1939//The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies – Number 1402, October 1999 by The Center for Russian and East European Studies, a program of the University Center for International Studies, University of Pittsburgh – 36 p.
19. Goldman Wendy Z. Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917-1936 (Cambridge University Press, 1993; paperback edition, 1993) Spanish edition, 2010. – 356 p.
20. Воронина М.С. Робітничий жіночий рух, як “позашлюбна дитина ліберального фемінізму” // Збірник наукових праць. Серія “Історія та географія” / Харківський національний університет імені Г.С.Сковороди. – Харків: Колегіум, 2013. – Вип. 49. – С.66-70.
21. Элита - Режим доступа: ru.wikipedia.org/wiki/. – Назва з екрана.
22. 300 пудов ячменя с гектара // Правда – 2- августа 1937 № 21(7177) Сайт “Старые газеты” - память пройденных дорог... - Режим доступа: <http://www.oldgazette.ru/pravda/02081937/index1.html>
23. История міст і сіл УРСР. Житомирська область – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – Т.6. – 727 с.; 22-й съезд КПСС (17-31 октября 1961 года): Стенографический отчет. – М.: Госполитиздат, 1962. – Т.3. – 592 с.

Воронина М. С. П. Ангелина, М. Демченко и др.: украинская элита 1930-х – или нет?

Данная статья посвящена женщинам в стахановском движении в УССР в 1930-е годы. В первую очередь автора интересовала гендерная составляющая данной проблематики: какие отрасли народного хозяйства были более благоприятными именно для женского “звездного” ударничества (феминные или маскулинные). Какая взаимосвязь между ликвидацией женотделов и презентацией женщин в стахановском движении. Основной целью статьи является анализ мировоззренческого парадокса в жизни личностей, которые за успехи в профессии получали возможность сделать карьеру партийного функционера.

Ключевые слова: гендер, феминные, маскулинные, стахановское движение, ударничество.

Voronina M. S. P. Angelina, M. Demchenko and others: Ukrainian elite of the 1930s or not?

The given paper is dedicated to women in the Stakhanov movement in the Ukrainian Soviet Socialist Republic of the 1930s. First of all the author was interested in the gender aspect of the problem given: what areas of national economy were the most favourable for women’s “star” shock-working (feminine or masculine). What is the interconnection between women’s department liquidation and women representation in the Stakhanov movement. The main aim of the paper is the analysis of the worldview paradox in lives of the personalities, who got for their success in jobs an opportunity to be promoted as a party organizer.

Keywords: gender, feminine, masculine, the Stakhanov movement, shock-working

УДК 94(477):296.682"1930"

Т. Г. Савчук

СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ ПРАВОСЛАВНИХ СВЯЩЕНИКІВ У 1930–х рр.

У статті розглянуто процес адаптації колишніх священнослужителів до нових реалій життя, обумовлених проведенням колективізації та індустріалізації. З’ясовано, що в умовах формування тоталітарного режиму основними стратегіями виживання для священників стали зміна соціального статусу та місця проживання і тактика мовчання. Простежено особливості процесу адаптації колишніх священників як в умовах села, так і міста. Встановлено, що пристосування до нових умов життя в місті проходило прискореними темпами.

Ключові слова: православні священники, духовенство, радянська модернізація, повсякденне життя, стратегії виживання, радянська влада.

Вітчизняна історична наука вже обрала предметом наукового вивчення повсякденне життя людей у 1930-х рр. Інститут історії України НАН України підготував монографію, присвячену дослідженню повсякдення основних класів, соціально-професійних верств та етнічних спільнот українського суспільства [1]. У поле зору української історичної науки потрапило й повсякденне життя духовенства [2; 3; 4]. Однак багатомірність цієї проблеми спонукає до проведення додаткових розвідок і пошуку відповідей на нові питання.

На рубежі 1920–1930-х рр. відбувалися якісні зміни в радянському суспільстві. Індустріалізація, колективізація та урбанізація докорінно змінювали традиційний уклад життя людей та суспільні відносини. Як ці процеси впливали на повсякденне життя звичайного священника? Як проходила його адаптація до нових реалій життя? Які стратегії виживання застосовувалися? Саме ці питання стали предметом нашого дослідження.

Держава прямо й опосередковано регламентувала повсякдення людей, у тому числі й духовенства. Колективізація та розкуркулення знекровили українське село. Представники духовенства, які переважно проживали в сільській місцевості, залишилися без засобів до існування. Важке матеріальне становище

служителів церкви підтверджують численні архівні документи. Як приклад наведемо уривок з довідки голови сільради про місцевого священика Милашевського Пилипа Івановича, датованої 24 вересня 1930 р. Уповноваженому ДПУ Барського району Вінницького округу повідомлялося таке: “Піп, господарства власного не має, тільки взуття та одяг. Проживав до цього в найманій хаті” [5, с.28].

Подібні довідки були ключовими в переліку подальших адміністративних дій влади. Постійні утиски, гоніння, скрутне матеріальне становище змушували духовенство залишати рідні села й налагоджувати життя в нових умовах.

Міграційні потоки чинного та колишнього духовенства носили різновекторний характер і залежали від низки обставин. Священнослужителі переїздили до тих міст і селищ, де ще зберігалася церква. Не останню роль відігравав і факт ставлення місцевої влади до церкви та духовенства. Варто відзначити, що в окремих містах священиків реєстрували безперешкодно.

Священики, діяльність яких завжди була пов’язана із сільською парафією, прагнули не змінювати свого місця проживання. Насамперед їх приваблювали узвичаєний спосіб життя та релігійний традиціоналізм селянства. Однак на селі відбулося колгоспне уярмлення. Тож священики, як і їх сусіди, вимушені були вступати до колгоспу, перетворюючись на пересічних селян. Однак релігійний світогляд хлібороба вимагав здійснення звичних для нього обрядів. Ці духовні запити задовольняв колишній священик [6, с.57]. Селянське середовище, так би мовити, консервувало релігійні ідеї і тим самим допомагало колишньому священику протистояти нав’язуванню владою цінностям.

Стрімка індустріалізація спричинила небачені темпи розбудови старих і появи нових міст, а відповідно зросла і кількість міського населення. Так, у 1928–1941 рр. кількість міст в Україні збільшилася з 91 до 179, а селищ міського типу, які вперше з’явилися у 1924 р., – з 95 до 397. Чисельність їх жителів протягом 1927–1938 рр. зросла в 2,1 рази (до 11,1 млн. осіб). Подвоїлася і частка містян серед усього населення республіки (з 18,5% до 36,2%) [7, с.176-177]. Духовенство, передусім колишнє, включалося в ці міграційні процеси, розраховуючи якнайшвидше влаштуватися на будь-яку роботу. Для колишніх сільських священиків, особливо для тих, кому сповнилося понад 40 років, ці зміни в житті були доволі болісними.

Проілюструємо цю тезу на прикладі життєвого шляху колишнього священика Катеринославської губернії Веселовського Федора Яковича. Одразу після закінчення духовної семінарії у 1909 р. служив псаломщиком у селі Андріївка Бахмутського повіту. У 1910 р. його було висвячено на священика. З того часу й до 1918 р. опікувався парафією в селі Комісарівка Верхньодніпровського повіту. Подальші роки життя священика були тісно пов’язані із церквами Запорізького краю [8, арк.41].

У період служіння в селі Водяне Кам’янсько-Дніпровського району (1929–1933 рр.) і в селі Веселянка Запорізького району (1933–1934 рр.) Веселовському судилося розділити долю своєї голодуючої пастви. У 1934 р. після розорення українського села колишній сільський священик вимушений був переїхати до Запоріжжя [8, арк.41]. Цю подію він згадував із глибоким сумом: “Служити священиком у місті й на селі – велика різниця. Оскільки я довго служив у сільській церкві та звик до селян, у місті для мене все було новим. Працювати ж на громадських роботах краще було в місті, адже тут мене як колишнього священика мало хто знав” [8, арк.47].

У Запоріжжі колишній священик півтора року працював рахівником у жилкопі № 8, після його реорганізації – рахівником на АТС. У зв’язку зі скороченням штату Веселовському майже рік довелося пропрацювати сторожем у райколгоспі, після чого він влаштувався рахівником у вагоноремонтну майстерню [8, арк.41].

Однак “загубитися” серед робітників не вдалося. 15 липня 1938 р. Веселовського Ф.Я. було заарештовано. 29 жовтня 1939 р. Особлива нарада при НКВС звинуватила колишнього священика у веденні антирадянської агітації та засудила його на п’ять років виправно-трудових таборів [8, арк.94].

Для колишнього духовенства нагальним також було житлове питання. У архівно-слідчих справах, заведених на простих священиків, можна знайти довідки, в яких зазначено, що під час обшуку й арешту опису майна та опечатування житлової площі не проводилося. Зазвичай священики не мали власного житла й майна. Сільські священнослужителі втратили своє майно ще під час розкуркулення [9, арк.65-65 зв.; 10, арк.309].

Переїхавши до міста, колишній священик зіткнувся з житловими труднощами. Будівництво житла в містах України суттєво відставало від потреб урбанізації. Дослідники О. Мовчан та В. Гудз встановили, що в період з 1928 р. по 1930 р. чисельність громадян УРСР збільшилася на 16%, а житловий фонд – лише на 8% [7, с.176-178]. Духовенство, як і тисячі звичайних робітників, гостро відчувало нестачу житла.

Окрім того, влада маніпулювала житловим питанням, використовуючи його для встановлення контролю над людьми, в тому числі й над духовенством, яке прирівнювалося до так званих “нетрудових елементів”. У постановках ЦВК та РНК СРСР від 13 лютого, 17 серпня, 7 вересня, 13 вересня 1931 р. наголошувалося: “Виселення осіб, які належать до нетрудових елементів, проводиться після закінчення семи днів з дня оголошення про виселення, без надання житлової площі” [11, с.159-160]. Органи влади в Україні ретельно виконували ці постанови. Така державна політика змушувала колишніх служителів релігійного культу влаштуватися на “громадську” роботу.

Колишнім священнослужителям доводилося винаймати кімнати в квартирах і приватних будинках та жити в оточенні великої кількості сусідів. Мінімум необхідного вони брали в користування у квартирних господарів. Аби не опинитися просто неба, священики вимушені були уживатися під одним дахом з людьми, які непристойно себе поводити або зловживали спиртними напоями.

Справді доленосним стало житлове питання для священика із села Семенки Барського району Вінницького округу Милашевського П.І. У жовтні 1929 р. його було заарештовано за типовим звинуваченням

– “ведення антирадянської агітації”. Стосовно пред’явленого обвинувачення священник написав заяву, в якій спробував пояснити істинну причину доносів на нього: “Припускаю, що приводом для звинувачення став донос сільради, з секретарем якої т. Торкотюком В. у мене склалися неприязні стосунки через квартирну господиню, до якої я потрапив цілком випадково після виселення з колишньої квартири. Справа в тому, що т. Торкотюк протягом тривалого часу залицявся до згадуваної мною жінки. Оселившись у неї, я мимоволі став Торкотюку на заваді, про що він мені неодноразово натякав...” [5, с.28].

За таких умов священники практично були позбавлені приватного життя. Так, російська дослідниця Лебіна Н.Б., характеризуючи повсякдення тогочасного міста, відзначила, що найпотаємніше відразу ставало надбанням усіх мешканців квартири. І це влаштовувало державу, що будувала свою політику на принципах тотального контролю за особистістю [12].

Таке житлове становище диктувало нові умови дозвілля – спільне проведення сусідами вільного часу. Цей факт підтверджують, наприклад, свідчення Макагонової Дар’ї Григорівни у справі вже згаданого нами колишнього священника Веселовського Ф.Я., який винаймав кімнату в одному з будинків по вулиці Грязнова в місті Запоріжжі: “Веселовського я знаю з 1937 р., він проживав зі мною в одному дворі. Часто ввечері сусіди влаштовували сходи: виносили стільці, сідали та заводили розмови, в тому числі й Веселовський. Один до одного в квартиру не ходили” [8, арк.67].

Колішньому священнику доводилося включатися в нові позарелігійні відносини та вести спосіб життя пересічного міського жителя. У місті через складне житлове становище та прискіпливі погляди численних сусідів важко було проводити на дому релігійні обряди, як це робили сільські священники. Більше року прожив Кагьков Кузьма по сусідству з Веселовським Ф.Я. і жодного разу не бачив, щоб до колишнього священника приходили люди чи приїздили його знайомі із села [8, арк.65].

Якщо в місті діяла церква, то колишньому священнику легше було зберігати традиційні світоглядні цінності. Релігійна громада ставала джерелом розради, спокою та натхнення. У церкві колишній священник мав змогу поділитися своїми проблемами, поспілкуватися з Богом та віруючими, виконати необхідні релігійні обряди. Варто зазначити, що в 1930-х рр. уже ніхто не засуджував священників, які зреклися сану. Всі чітко усвідомлювали справжні мотиви такого рішення. Наприклад, у місті Бердянську при діючій Покровській церкві знайшли собі духовну допомогу 7 безпарафіяльних священників [13, арк.24]. Відомо, що Малявін Степан Іванович з квітня 1938 р. працював двірником на Бердянському державному курорті; Драніцин Олександр Іванович – з 25 лютого 1938 р. дезінфектором у Червоному Хресті; Боримський Сергій Іванович – з 1938 р. двірником на державній взуттєвій фабриці; Ільєнков Олександр Олександрович – сторожем парторганізації [14, арк.36, 50, 63, 131].

У Ніжині наприкінці 1937 р. ще діяли Троїцька та Василівська церкви, настоятелями яких були Василь Бугаєвський та Михайло Фомін. Священик Стефан Барзелович торгував свічками у Троїцькій церкві. Іван Глібус роботи не мав і фактично жебракував. Петро Міщенко співав у Троїцькій церкві, а вночі сторожував завод. Священик Михайло Давидов працював вантажником на перевалочному пункті “Укрплодоовоч”; Іоан Дудецький – сторожем на новобудові; колишні священники Степан Градобік та Михайло Моїсеєнко – чорноробами, не цураючись випадкових заробітків. Лише колишньому священникові Роману Медведєву вдалося влаштуватися креслярем [15, арк.12, 34-36].

Звичайно, представники духовенства могли б знайти більш достойне застосування своїм знанням, однак у 1930-х рр. навіть їх рідних витісняли з державних установ як “соціально чужих елементів”. Такі масові “чистки” значно ускладнювали колишнім священникам пошуки роботи. В умовах гострого попиту на дешеву робочу силу вони здебільшого влаштувалися чорноробами.

Відомо, що колишні священники, продовжуючи відвідувати церкву, були не просто парафіянами, а насамперед активними віруючими. Вони співали у хорі, а під час святкових літургій допомагали псаломщику та священику. Звичайно, парафіяни не залишалися байдужими до потреб колишнього духовенства та фінансово його підтримували [13, арк.24]. Але поза межами храму колишні священнослужителі уникали будь-яких розмов про церкву, побоюючись можливих репресій, особливо в другій половині 1930-х рр. На питання слідчого, чи вів Веселовський Ф.Я. розмови про церкву, сусідка-свідок стверджувала, що цієї теми він ніколи не торкався. Макагонова Д.Г. підмітила, що він навіть ухилявся від подібних розмов: “Бувало, жінки питають, яке і коли свято релігійне, так він відповідав, що не знає і переводив розмову на іншу тему чи йшов додому” [8, арк.67-68]. Тактика мовчання була своєрідним порятунком в умовах масових репресій.

Таким чином, у 1930-х рр. священники розділили долю мільйонів людей, які під тиском насильницької політики держави змінювали свій звичний спосіб життя, втрачали свій соціальний статус і втягувалися в нові суспільні відносини. Відбувалося зіткнення двох світоглядних систем – традиційної, притаманної священницькому способу життя, та нав’язаної владою. Треба відзначити, що цей процес мав більш повільний та менш болісний характер для сільського священника. Натомість адаптація до нових умов життя в місті проходила прискореними темпами.

Економічна й адміністративна політика влади стала тим чинником, який визначив напрям вертикальної мобільності духовенства в 1930-х рр. Із освічених пастирів вони перетворювалися на чорноробів. В умовах радянської модернізації зміну соціального статусу священники вважали майже єдиною формою виживання.

Джерела та література

1. Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький – К. : Інститут історії України НАН України, 2012. – 786 с.
2. Євсєєва Т. Між конформізмом та мучеництвом за віру: повсякденне життя православного духовенства в 1930-і роки / Тетяна Євсєєва // Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький – К. : Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 610–649.

3. Савчук Т.Г. Православне духовенство в 1920–1930-х рр.: між настановами Біблії та викликами століття / Тетяна Григорівна Савчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – Вип. XXXI. – С. 243–246.
4. Савчук Т.Г. Православне духовенство в умовах голодомору 1932–1933 рр. / Тетяна Григорівна Савчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2013. – Вип. XXXV. – С. 134–137.
5. Мученики за віру. Біографічні дані служителів культу Вінницької єпархії, репресованих у роки сталінізму / За ред. В.С. Калюжного. – Вінниця : Державне обласне видавництво, 1993. – Вип. 1. – 64 с.
6. Бобко Т.Г. Православне духовенство в суспільному житті України 20–30-х рр. XX ст.: дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Бобко Тетяна Григорівна. – Запоріжжя, 2005. – 232 с.
7. Мовчан О., Гудзь В. Повсякденне життя на підприємствах і новобудовах / О. Мовчан, В. Гудзь // Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький – К. : Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 97–238.
8. Державний архів Запорізької області, ф.р. 5747, оп. 3, спр. 9250, 142 арк.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 3185, 131 арк.
10. Державний архів Миколаївської області, ф.р. 118, оп. 1, спр. 300, 421 арк.
11. Меерович М. Наказание жилищем: жилищная политика в СССР как средство управления людьми (1917–1937 годы) / Марк Меерович. – М. : Российская политическая энциклопедия; Фонд Первого Президента России Б.Н. Ельцина, 2008. – 303 с.
12. Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии 1920–1930 годов. – СПб. : Журнал “Нева” – Издательско-торговый дом “Летний Сад”, 1999. – 320. – Режим доступа: <http://lib.rus.ec/b/302572/read>
13. Державний архів Запорізької області, ф.р. 5747, оп. 3, спр. 100, 280 арк.
14. Державний архів Запорізької області, ф.р. 5747, оп. 3, спр. 99, 215 арк.
15. Державний архів Чернігівської області, ф.п. 8840, оп. 3, спр. 3337, 135 арк.

Савчук Т. Г. Стратегии выживания православных священников в 1930-х гг.

В статье рассмотрен процесс адаптации бывших священнослужителей к новым реалиям жизни, обусловленным проведением коллективизации и индустриализации. Определено, что в условиях формирования тоталитарного режима основными стратегиями выживания для священников стали изменение социального статуса и места проживания и тактика молчания. Прослежены особенности процесса адаптации бывших священников как в условиях села, так и города. Установлено, что приспособление к новым условиям жизни в городе проходило ускоренными темпами.

Ключевые слова: православные священники, духовенство, советская модернизация, повседневная жизнь, стратегии выживания, советская власть.

Savchuk T. G. The strategies of survival of Orthodox priests in 1930-ies.

The article describes the process of adaptation of the former priests to the new realities of life conditioned by conducting collectivization and industrialization. Defined that in the conditions of formation a totalitarian regime the main survival strategies for the priests became the changing of the social status and place of residence and tactics of silence. Features of the process of adaptation of former priests, as in the village conditions, so and in the city are traced. Established that adaptation to the new conditions of life in the city took place at an accelerated pace.

Keywords: Orthodox priests, the clergy, the Soviet modernization, daily life, survival strategies, the Soviet authorities.

УДК 94(477.64)"1943/1945"

М. В. Дєдков, І. М. Спудка

СТАН ТА ДИНАМІКА СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1943–1945 рр.

У статті автори досліджують проблеми, з якими зіштовхнулося мирне населення на звільненій від німецьких окупантів території Запорізької області у 1943-1945 рр. У важких умовах воєнного часу, важливим завданням органів влади було налагодження житлово-комунального господарства, що мало сприяти покращенню санітарно-епідеміологічного стану й відповідно локалізувати інфекційні захворювання, допомогти найбільш вразливим категоріям населення. На основі аналізу архівних документів визначаються недоліки та особливості функціонування органів соціального забезпечення та медичних закладів.

Ключові слова: відбудова, житловий фонд, лікарні, соціальне забезпечення.

Період радянсько-німецької війни та післявоєнного відродження став важким випробуванням матеріальних і духовних сил українського народу. Війна вплинула на свідомість, моральний стан мільйонів людей, залишила глибокий слід в людських душах. Певну частину населення вона спонукала до перегляду системи цінностей, що склалася в передвоєнний період, позбавила ілюзій минулого. Першочергове завдання, що постало перед радянською владою, полягало у налагодженні мирного життя на звільненій від нацистів території. Проблема соціального забезпечення населення, зокрема, на території Запорізької області не була предметом спеціального дослідження.